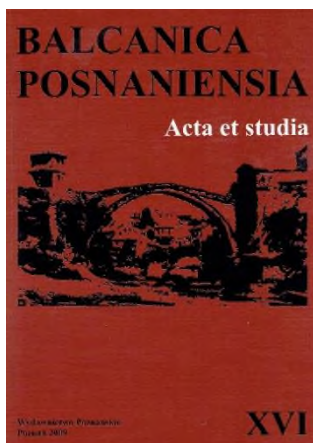

Kijas Artur, *Problematyka jedności słowiańskiej w pracach Józefa Perwofa*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2009, t. 16, s. 37–46.

<https://doi.org/10.14746/bp.2009.16.3>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52436>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

PROBLEMATYKA JEDNOŚCI SŁOWIAŃSKIEJ W PRACACH JÓZEFA PERWOLFA

ARTUR KIJAS

ABSTRACT. Artur Kijas, *Problematyka jedności słowiańskiej w pracach Józefa Perwolta* (*The Question of Unity Among Slavonic People in the Works of Joseph Perwolf*).

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XVI, Poznań 2009, Wydawnictwo Poznańskie, pp. 37-46, ISBN 978-83-7177-650-2, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Artur Kijas, Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (Adam Mickiewicz University), ul. Św. Marcin 78, 61-809 Poznań, Polska-Poland.

Jednym z wybitniejszych slawistów drugiej połowy XIX wieku był Czech Józef (Josyp) Perwolf¹. Do spuścizny jego badacze polscy sięgali jednak niezwykle rzadko, choć wśród rozpraw Perwolta spotyka się obszernie fragmenty poświęcone Polsce i Polakom. Jest także inny powód, który winien wzbudzić zainteresowanie jego twórczością i osobą. Perwolf przez blisko dwadzieścia lat (od 1871 roku) był profesorem na Wydziale Historyczno-Filologicznym w Cesarskim Uniwersytecie w Warszawie.

W monografii *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1807-1915* pod red. Stefana Kieniewicz, Ireneusz Ihnatowicz, charakteryzując personel uczący uniwersytetu, wspomina o nim dość niepocholebnie, pisząc, że był zrusyfikowany i żonaty z Rosjanką². Nie był zresztą jedynym Czechem na tym wydziale. Od 1869 roku docentem na katedrze języków słowiańskich był František Jezbera³.

W życiu Perwolta wyróżnić właściwie można dwa okresy: czeski, w którym kilka lat spędził w Pradze, oraz warszawski, z krótkimi pobytami w Petersburgu, Moskwie i za granicą, gdzie zbierał materiały do swoich prac.

¹ A.I. Ljaščenko, *Pervol'f Josif Josifovič, Russkij biografičeskij slovar'*, SPb 1902, t. 13, s. 489-490; M. Kudělka, Z. Šimeček, *Česko-slovenské práce o jazyce dějinách a kultuře slovanských národů od roku 1760. Biograficko-bibliografický slovník*, Praha 1972, s. 376-378; L.P. Lapteva, *Pervol'f (Perwolf) Josif, (w:) Slavjanovedenie v dorevoljucionnoj Rossii. Biobibliografičeskij slovar'*, Moskva 1979, s. 263-264.

² *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1807-1915*, pod red. S. Kieniewicz, Warszawa 1981, s. 427.

³ Tamże, s. 427. Patrz także: A.N. Camutali, *Jezbera František Jan [Fiodor Ivanovič], (w:) Slavjanovedenie v dorevoljucionnoj Rossii. Biobibliografičeskij slovar'*, op.cit., s. 167; *Slavjanovedenie v dorevoljucionnoj Rossii. Izučenie južnych i zapadnych Slavjan*, Moskva 1988, s. 213.

Józef Perwolf urodził się 26 lutego 1841 roku w Čimelicach niedaleko Piseku w południowych Czechach w rodzinie zarządcy majątku. Po ukończeniu gimnazjum w Piseku w 1858 roku rozpoczął studia historyczno-filologiczne na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze. Słuchał wykładów znanych w Czechach uczonych: historyka Vaclava Vladyvoja Tomeka oraz filologów – Martina Hattali, autora prac z komparatystyki języków bałtosłowiańskich, i Vaclava Hanki, wydawcy zabytków piśmiennictwa staroczeskiego, badacza folkloru słowiańskiego. Pierwsze publikacje Perwolta pojawiły się już w czasie studiów. W 1861 roku w czasopiśmie „Obecne listy” ukazał się artykuł *O upowszechnieniu niemieckiej kultury wśród wytepienych Słowian połabskich*⁴. Na początku lat sześćdziesiątych XIX wieku włączył się także aktywnie w przygotowanie pierwszej czeskiej encyklopedii pod redakcją Františka Riegera⁵. Wraz z tomami dodatkowymi ukazywała się ona w latach 1860-1874.

Po skończeniu studiów, nie zrywając kontaktów z encyklopedią i czasopismami czeskimi, Perwolf podjął pracę w Muzeum Narodowym w Pradze jako archiwista. Na lata te przypadły ważne wydarzenia, które swoje reperkusje znalazły w czeskiej publicystyce. Jednym z nich było powstanie styczniowe wybuchłe w 1863 roku w Królestwie Polskim. W trakcie jego trwania, oprócz czeskich i słowackich polonofilów wspierających aktywnie Polaków, w Czechach uaktywniły się siły nastawione do powstania zdecydowanie nieprzychylnie⁶. Wspomniany wcześniej František Jezbera, reprezentant czeskich konserwatystów, w broszurze *Rosjanie, Serbowie, Polacy a Czesi...* pisał o Polakach jako o ludziach „zdemoralizowanych z urodzenia”, stanowiących ujmę dla Słowiańszczyzny, prawdy i wartości⁷. Jakie stanowisko zajął wówczas Perwolf, trudno powiedzieć, gdyż brak jego wypowiedzi na ten temat. Były to początki kształtowania się światopoglądu politycznego Perwolta. Dużo większy wpływ wywarł na niego zapewne zjazd słowiański w Moskwie w 1867 roku. Z okazji otwarcia w tym mieście wystawy etnograficznej, w Rosji znaleźli się wówczas przedstawiciele wszystkich narodów słowiańskich, z wyłączeniem Polaków, których usilnie do „pielgrzymki na Ruś” namawiali Czesi. Delegację czeską i słowacką bardzo uroczyście 26 maja 1867 roku przyjął car Aleksan-

⁴ J. Perwolf, *O rozšiřování německé „kultury” mezi vyhubenými Slovany Polabskými*, „Obecne listy” 1861.

⁵ František Rieger (1818-1903), ekonomista, jeden z przywódców staroczechów, zwolennik austrosławizmu. Na Zjeździe Słowiańskim w Moskwie w 1867 roku bardzo ostrożnie występował w obronie Polaków atakowanych za powstanie styczniowe. Uważał, że mimo tego, iż winy Polaków wobec Rosji są wielkie, możliwa jest zgoda i wzajemne zrozumienie. Współpracę między Słowianami ściśle uzależniał jednak od zgody polsko-rosyjskiej. Pełny tekst przemówienia Riegera na Zjeździe Słowiańskim w Moskwie zamieścił „Dziennik Poznański” nr 137 z 16 VI 1867 roku, choć samo wystąpienie autora uznał za zniewagę dla Polaków. Patrz: M. Tanty, *Panślawizm. Carat. Polacy. Zjazd Słowiański w Moskwie 1867 roku*, Warszawa 1970, s. 143-144.

⁶ V. Žaček, *Ohlas polského povstání v 1863 v Čechách*, Praha 1935. O autorze pracy patrz: M. Kudělka, Z. Šimeček, *Česko-slovenské práce*, op.cit., s. 59-531.

⁷ F. Jezbera, *Rusové, Srbové, Poláci a Čechové s ostatními Slovany. S povýjasněním nevzájemného a nepravého vzhledu některých listův českých na polsko-ruskou záležitost*, Praha 1863; *Echa powstania styczniowego w Czechach*, pod red. M. Orzechowskiego, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, s. 147-148 (przypis 7).

der II⁸. Wydarzenie to szeroko opisywane i komentowane było w prasie czeskiej. W czasie pobytu w Rosji nawiązane zostały kontakty z rosyjskimi komitetami słowiańskimi. Czechów i Słowaków zachęcano do studiowania w uniwersytetach rosyjskich. W Rosji upatrywano naturalną sojuszniczkę narodów słowiańskich, obrończynię Słowian przed germanizacją i madziaryzacją⁹. „Do tego czasu niezrozumiała słowiańska wzajemność po tej podróży – stwierdza Milan Hlavačka – uległa konkretyzacji i przekształciła się w rosyjsko-czeską, rosyjsko-serbską, rosyjsko-czarnogórską i tym podobną wzajemność”¹⁰. Zjazd słowiański w Moskwie w pewnym stopniu wzmocnił także rusofilstwo czeskie, choć nigdy nie było ono ruchem jednorodnym. Przy odrobinie sympatii wiele krytycznych uwag wobec Rosji zgłaszał bowiem ruch staroczeski.

Delegacje rosyjskie po 1867 roku częściej niż dotychczas odwiedzać zaczęły Czechy i Słowację. Biografowie Perwolfa, Zdenek Šimeček i Ladislav Dvořák¹¹, podkreślają, że praca w Muzeum Narodowym w Pradze w dużym stopniu przyczyniła się do nawiązania przez niego kontaktów z uczonymi rosyjskimi. Wkrótce też opanował język rosyjski na tyle, że korzystać mógł z literatury naukowej. Od tej pory systematycznie w czasopismach czeskich zaczęły ukazywać się artykuły poświęcone problematyce ruskiej. W latach 1867-1868 w czasopiśmie muzeum czeskiego opublikowana została obszerniejsza rozprawa Perwolfa *Sejmy w dawnej Rusi*, oparta na pracach Sergieja Sołowiowa, Nikołaja Kostomarowa, Konstantina Aksakowa, Borisa Cziczierina i innych¹². W 1867 roku w encyklopedii Riegera, później zaś w odrębnej broszurze, ukazało się studium *O rozwoju idei jedności u narodów słowiańskich*. Tematyce tej w latach późniejszych poświęcił kilka opracowań, które przyniosły mu popularność w świecie słowiańskim. Podkreślał w nich niemożliwość połączenia w jeden naród rozproszonych i podzielonych plemion słowiańskich. Mimo to dostrzegał istnienie idei słowiańskiej jedności, mając na myśli świadomość ich plemiennego pokrewieństwa i wspólnotę interesów Słowian. Starał się prześledzić rozwój idei jedności i jej przejawy w duchowym i politycznym życiu Słowiańszczyzny. W literaturze rosyjskiej zwrócono uwagę, że teza Perwolfa bliska była poglądom Jana Kollara, który traktował Słowian jako jeden naród podzielony na szczepy. Podobnie jak Perwolf wielką wagę przywiązywał Kollar do międzysłowiańskiego zbliżenia i współpracy kulturalnej. Idea słowiańskiej współpracy mocno wyeksponowana została także w innej pracy Perwolfa – *Słowianie. Szkic historyczny* (*Slovane. Historicki nastin*).

⁸ M. Tanty, *Panslawizm. Carat. Polacy*, op.cit., s. 79-80.

⁹ W wyniku ugody austro-węgierskiej z lutego 1867 roku powstało dualistyczne państwo Austro-Węgry.

¹⁰ M. Glavačka, *Eště raz o poezdke avstrtijskich Slavjan v Rassiju v 1867 g.*, „Slavjanovedenije” 2007, nr 1, s. 62-63.

¹¹ M. Kudělka, Z. Šimeček, *Československé práce o jazyce*, op.cit., s. 376; L. Dvořák, *Ruská činnost J. Perwolfa a jeho názor na slovanstvo*, (w:) *Kapitoly z dějin vzájemných vztahů národu ČR a SSSR*, sv. 2, Praha 1960, s. 71. Patrz także: L. Dvořák, *Jozef Perwolf*, Praha 1972.

¹² *Sněmy v něgdeši Rusi*, „Časopis Českého Museum” 1867. Patrz także: K.Ja. Grot, *O.O. Pervol'f* (nekrolog), „Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosveščenijsa” 1892, čast' CCLXXIX, nr 2, otd. Sovremennaja letopis', s. 143.

Zajmując się problematyką ogólnosłowiańską, Perwolf nie zaniedbywał badań nad historią Czech. W 1871 roku wszedł w skład redakcji „Fontes Rerum Bohemicarum”. Interesujący dorobek naukowy oraz życzliwość, z jaką odnosił się do Rosjan (postawę Perwolta określić można wówczas jako umiarkowany rusofilizm), spowodowały, że w 1871 roku rektor Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego, Piotr Ławrowski, zaproponował mu etat docenta starożytności słowiańskich na Wydziale Historyczno-Filologicznym¹³. Skupienie w Warszawie kilku specjalistów w zakresie języka, historii i literatury słowiańskiej miało swój cel i uzasadnienie. Według świadectwa znanego historyka Nikołaja Kariejewa rząd chciał ściągnąć do Warszawy „(...) studentów spośród Zachodnich Słowian (podobnie jak do Odessy z Południowych) i dlatego tak licznie obsadził katedrę slawistyki”¹⁴. Od lutego 1871 roku Perwolf podjął pracę w katedrze filologii słowiańskiej¹⁵. Pierwszy wykład wygłoszony przez niego w Warszawie poświęcony został jedności słowiańskiej¹⁶. W ciągu blisko dwudziestu lat swoimi wykładami obejmował niemal całą Słowiańszczyznę, historię i starożytności Słowian bałtyckich i połabskich, najdawniejsze dzieje Zachodnich i Południowych Słowian – Czechów, Polaków, Serbów i Bułgarów. W swoich wykładach mówił nie tylko o najdawniejszych siedzibach Słowian, ale i ich ustroju społecznym, religii, etnografii, charakterze, obyczajach, życiu codziennym, relacji z sąsiadami, głównie plemionami germańskimi, a później Niemcami. Relacje słowiańsko-niemieckie ujmował jako proces nieustannego parcia Niemców na siedziby Słowian i bezskuteczność powstrzymania ich ze strony rozproszonych plemion słowiańskich. Wśród wykładów warszawskich Perwolta znalazła się też historia Czech od czasów najdawniejszych do przełomu XIII/XIV wieku (wygaśnięcia dynastii Przemyślidów). W badaniach nad kontaktami Słowian nie ograniczał się wyłącznie do średniowiecza. W 1873 roku w czasopiśmie „Osvěta” opublikowana została obszerniejsza praca Perwolta *Czeši i Polacy w XV i XVI wiekach*¹⁷.

Zajęcia dydaktyczne prowadzone były przez Perwolta jednocześnie z pracą naukową, przygotowywaniem rozpraw zapewniających awanse uniwersyteckie. W uniwersytetach rosyjskich zgodnie z ustawą z 1863 roku obowiązywały dwa stopnie naukowe – magistra i doktora. Podstawą ubiegania się o stopień magistra była praca Perwolta *O słowiańskiej jedności*, drukowana w „Żurnale Ministerstwa Narodnego Presweszczenia”, której publiczna obrona odbyła się w Uniwersytecie Petersburskim 18 stycznia 1875 roku¹⁸. W 1876 roku w Petersburgu w języku rosyjskim wydana została monografia Perwolta *Germanizacja bałtyckich Słowian*, która

¹³ L.P. Lapteva, *Russkaja istoriografija gusitskogo dviženija (40-e gody XIX v. – 1917 g.)*, Moskva 1978, s. 168; S.I. Michal’čenko, *Istoriko-filologičeskij fakul’tet Varšavskogo universiteta 1869-1917 gg. Očerki istorii kafedr*, Brjansk 2005, s. 66.

¹⁴ N.I. Kareev, *Prožitoe i perežitoe*, Leningrad 1990, s. 167.

¹⁵ „Varšavskie universitetskie izvesti” nr 3, s. 264. Protokół posiedzenia Rady Naukowej uniwersytetu (Senatu) z 9 marca 1871 roku.

¹⁶ L.P. Lapteva, *Professor Varšavskogo universiteta I.I. Pervol’f i ego koncepcija slavyjanskoj vzaimnosti*, „Problemy Slavyjanovedenija”. Sb. naučnych statej i materialov, vyp. 5, Brjansk 2003, s. 67.

¹⁷ J. Perwolf, *Čechové a Polaci v XV a XVI století*, „Osvěta” 1873.

¹⁸ „Kurier Codzienny” 1875, nr 24, s. 2.

w rok później przyjęta została jako praca doktorska. Wkrótce po jej obronie otrzymał nominację na profesora zwyczajnego filologii słowiańskiej Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego¹⁹.

Podobnie jak poprzednie prace Perwolta *Germanizacja bałtyckich Słowian* spotkała się z życzliwym przyjęciem opinii publicznej²⁰. W stosunku do dawnej pracy znanego historyka, etnografa i językoznawcy Aleksandra Hilferdinga, wydanej w połowie lat pięćdziesiątych XIX wieku, rozprawa Perwolta stanowiła wyraźny postęp²¹. Szczególną uwagę poświęcił autor germanizacji bałtyckich Słowian w wyniku niemieckiej kolonizacji i chrystianizacji. Ich los rozpatrywał na tle dziejów innych słowiańskich plemion – Słowian połabskich, lüneburskich, Słowian Starej Marchii, Stodoran, Wkrzan, Wagrów, Obodrytów, Luciców, Pomorzan i innych. Perwolf przyjmował, że proces germanizacji połabsko-bałtyckich Słowian, który zaczął się gdzieś w połowie XIII wieku, kontynuowany był przez wiek XIV i sfinalizowany został dopiero w wieku XV. W końcu XIV- początkach XV wieku – pisał Perwolf – nielicznych Słowian między Łabą a Odrą można było spotkać jedynie na przedmieściach i osadach rybackich. Tylko w dolnym biegu Łaby Słowianie przetrwali dłużej, a w południowo-zachodnim zakątku Meklemburgii do początku XVI wieku. Z licznych niegdyś plemion słowiańskich ocalały zaledwie resztki pomorskich Słowian – Słowińcy i Kaszubi, zamieszkujący północno-wschodnią część Pomorza. Podobnie jak wcześniej wymienieni, znaleźli się oni w państwie niemieckim²².

W swoich dociekaniach Perwolf w dużo większym stopniu niż jego poprzednicy opierał się na źródłach. Nie podzielał jednak romantyczno-słowianofilskich poglądów o wyższości Słowian nad Germanami, wychodząc z założenia równorzędnosci obu tych grup etnicznych. „Bałtyccy Słowianie – pisał – z pewnością nie byli dzikusami, uprawa ziemi, handel, różne rzemiosła, wojskowość i inne dziedziny rozkwiwały wśród nich nie mniej niż w północnych Niemczech, co mocno dziwiło niemieckich misjonarzy. Pogańscy Słowianie wcale nie stali niżej pogańskich Niemców; jedni i drudzy byli jednakże w porównaniu z bardziej rozwiniętymi krajami romańskimi «barbarzyńcami»”²³. Niemcy, którzy przyjęli chrzest wcześniej niż Słowianie, wcześniej weszli w krąg ówczesnego cywilizowanego świata, gdy tymczasem Słowianie pozostawali wierni dawnej tradycji. Niemcy, według Perwolta, byli

¹⁹ W wydanej w Petersburgu w typografii Wasilija Bałaszewa w 1876 roku pracy *Germanizacija baltijskich Slavjan* wymieniony został jako profesor nadzwyczajny. Natomiast w wydanej w Pradze u Theodora Moureka w 1878 roku pracy *Die Slawisch-orientalische Frage. Eine historische Studie* figuruje już jako profesor zwyczajny Cesarskiego Uniwersytetu w Warszawie.

²⁰ W Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk pod sygnaturą II 705 znajduje się egzemplarz pracy Perwolta z dedykacją autora w języku polskim: „Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Poznaniu autor (Czech)”.

²¹ A.F. Gil'ferding, *Istorija baltijskich Slavjan*, Čast' 1, Moskva 1855; Čast' 2: A.F. Gil'ferding, *Sobranie sočinienij*, t. 4, SPb 1874.

²² I. Pervol'f, *Germanizacija baltijskich Slavjan*, op.cit., s. 18-19, 254.

²³ Tamże. Już we wstępie swoich rozważań na temat plemion słowiańskich nad Bałtykiem Perwolf stwierdzał: „Cała historia bałtyckich Słowian – jedna tylko tragedia. Tuż po zajęciu przez nich swoich ziem rozgorzała zacięta walka między nimi i ich zachodnimi sąsiadami – wiekowymi wrogami Słowian – Germanami, Niemcami, Skandynawami” (tamże, s. 2).

zatem w odróżnieniu od Zachodnich Słowian tylko bliższymi przedstawicielami chrześcijańsko-europejskiej cywilizacji, a nie jej sprawcami lub twórcami, a więc nie mogli upowszechnić wśród Zachodnich Słowian jakiejś specjalnej niemieckiej kultury. Zatem, nie wynosząc Słowian nad Niemców, Perwolf krytykował tych historyków niemieckich, którzy próbowali udowodnić „odwieczną” wyższość germańskiego ducha nad słowiańskim²⁴. Należał również do grona tych badaczy, którzy odrzucali świadectwa Helmolda o pełnym wyniszczeniu Słowian. W związku z tym konstatawał: „(...) myli się Helmold, mieszkaniec odległej Wagrii, że przywołani przez Albrechta [chodzi o Albrechta z Ballenstedt, zwanego Niedźwiedziem, margrabiego Marchii Północnej] koloniści rozgromili i wypędzili Słowian”²⁵. Podkreślał, że Słowianie w dalszym ciągu pozostawali na swojej ziemi, żyjąc obok kolonistów niemieckich jeszcze przez kilka wieków. Traktując o tym, nie bez pewnej satysfakcji konstatawał: „(...) na lewym brzegu Łaby, w stepach i lasach lüneburskich Słowianie przetrwali co najmniej do początku XVIII wieku, wystarczająco niez mieszani; nawet do tych czasów potomkowie tych Słowian dumnie nazywają siebie «Wendami» i niechętnie mieszają się z okolicznymi «Niemcami»”²⁶. Słabością koncepcji Perwolfa na temat przyczyn germanizacji było marginalne traktowanie czynnika ekonomicznego, który w przywołanych pracach został zaledwie zasygnalizowany.

Choć problematyka Słowian bałtyckich przyniosła Perwolfowi tytuły i popularność, dziełem jego życia stały się prace poświęcone szeroko rozumianej słowiańskiej jedności (rozumianej niekiedy jako wzajemność, innym razem zaś jako solidarność, współpraca). W językach czeskim i rosyjskim wydane zostały rozprawy poświęcone relacjom Czechów i Rosjan, Polaków i Turków, stosunkowi Węgrów do kwestii wschodniej, Aleksandrowi I i Słowianom, słowiańskiemu ruchowi 1848 roku, Słowianom w Austrii²⁷. Między 1878 a 1886 rokiem Perwolf opublikował w czeskich periodykach dziesięć, w rosyjskich dziewięć (głównie w „Wiestniku Ewropy”) artykułów na temat słowiańskiej jedności²⁸. Złożyły się one na czterotomowe dzieło *Słowianie, ich wzajemne relacje i związki*²⁹.

Tom pierwszy opracowania poświęcony został zagadnieniom rozmieszczenia indoeuropejskich plemion w Europie i lokalizacji Słowian w centralnej części kontynentu. Podział słowiańskiego prawnarodu i słowiańskiego prajęzyka na szereg odrębnych grup datował Perwolf na czasy przedpiśmienne. Był przekonany, że z biegiem czasu najbliższe sobie plemiona łączyły się razem, jednakże ich polityczne

²⁴ *Slavjanovedienije v dorevolucionnoj Rossii*, op.cit., s. 231.

²⁵ „Teraz zaś, ponieważ Bóg szczerze obdarzył naszego księcia [mowa o Albrechcie Niedźwiedziu] i innych możnych powodzeniem i zwycięstwem, Słowianie wszędzie zostali starci i wypędzeni, a przeprowadzono od granic oceanu naród mocny i niezliczony [mowa o Holendrach i Flandrach], który otrzymał terytoria Słowian, pobudował miata i kościoły i wzrósł w bogactwie ponad wszelkie oczekiwania”. Patrz: *Helmolda Kronika Słowian*, Wstęp i komentarz J. Strzelczyk, Warszawa 1974, s. 354.

²⁶ I. Pervol'f, *Germanizacija baltijskich Slavjan*, op.cit., s. 18.

²⁷ M. Kudělka, Z. Šimeček, *Česko-slovenské práce*, op.cit., s. 377.

²⁸ L. Dvořák, *Ruská činnost J. Pervolfa*, op.cit., s. 54.

²⁹ *Slavjane, ich vzaimnye otnošenija i svjazi*, Varšava 1886-1893, t. 1-3. Faktycznie były to trzy tomy, gdyż tom trzeci składa się z dwóch części.

instytucje i stosunki rozwijały się samodzielnie, niezależnie jeden od drugiego. Więzy między poszczególnymi słowiańskimi narodami – według niego – nie były jednak przerywane i niejednokrotnie ten lub inny naród próbował stworzyć jakąś polityczną całość. Z prób tych jednak nic nie wychodziło i jednego słowiańskiego narodu nigdy nie udało się stworzyć. Studiując dzieje poszczególnych słowiańskich narodów, Perwolf doszedł do wniosku, że przy znacznym rozdrobnieniu Słowian mieli oni wiele wspólnego zarówno jeśli chodzi o obyczaje, jak i język, o czym świadczy leksykalny skład wszystkich słowiańskich narzeczy. I chociaż, jak uważał Perwolf, w ciągu wieków Słowianie coraz bardziej oddalali się od siebie, tradycja pierwotnej jedności nie została zapomniana.

Drugi i trzeci tom obejmowały problematykę słowiańskiej jedności do końca XVIII wieku. W obszernych wywodach autor starał się udowodnić, że świadomość jedności Słowian lub też zjednoczenia wobec wspólnego wroga (np. Niemców) funkcjonowała jako odrębna teoretyczna koncepcja już w XVI-XVII wieku. Najlepszą egzemplifikacją tego była, według Perwolfa, twórczość Juraja Križaniča, którego słowiańską filozofię dość szczegółowo omówił w tomie drugim. Natomiast w pierwszej części trzeciego tomu naświetlone zostały stosunki wzajemne zachodniosłowiańskich narodów w sferze polityki i kultury. Perwolf próbował odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu w tych związkach przejawiała się słowiańska świadomość i do jakiego stopnia znalazł w nich odbicie wpływ jednego narodu na drugi w różnych dziedzinach życia. Za najwyższe osiągnięcie słowiańskiej idei Perwolf uważał ruch husycki. Widział w nim przejaw emancypacji ludzkiego ducha od ślepego posłuszeństwa najwyższych autorytetów epoki, z papieżem i cesarzem na czele.

Druga część trzeciego tomu miała wyjaśnić stosunki między słowiańskimi narodami w całości. Autorowi nie udało się jednak jej zakończyć i fragmenty po śmierci Perwolfa wydane zostały przez jego przyjaciela, historyka i językoznawcę, Konstantina Grotę.

Poglądy Perwolfa na temat ruchu husyckiego jako na czasy potencjalnego zjednoczenia Słowian mocno powiązane były z myślą o odwiecznej niechęci świata słowiańskiego i germańskiego, co było istotne nie tylko dla słowianofilstwa, ale i teorii słowiańskiej jedności. Perwolf sądził, że ruch husycki często oceniany był w literaturze niewłaściwie, że trzeba go rozumieć jako zjawisko narodowe, czeskie, słowiańskie, antyniemieckie, jako zaciekle opór Zachodnich Słowian zwrócony przeciwko Niemcom. Niejednokrotnie wracał myślą do antyniemieckiego nastawienia tego ruchu i sądził, że już w XV wieku Czesi „(...) dobrze rozumieli dążenie Niemców do wyniszczenia słowiańskiego narodu i czeskiego języka”. Podkreślał, że Czesi w epoce husyckiej nie chcieli mieć królem Niemca. Natomiast dążyli do wybrania królem Słowianina Polaka, domagając się zjednoczenia Czech, Polski i Litwy pod jedną dynastią. Pisząc o tych wydarzeniach, dostrzegał niezadowolenie słowiańskich monarchów, którzy nie rozumieli konieczności słowiańskiej solidarności. „Władysław i Witold – argumentował Perwolf – najpotężniejsi słowiańscy władcy tych czasów, nie rozumieli idei husyckiej jako ruchu głównie narodowego, słowiańskiego i ta krótkowzroczność obydwu Giedyminowiczów pociągnęła za sobą

fatalne następstwa dla całej Słowiańszczyzny". Oskarżał Polskę o to, że wówczas udzieliła Czechom tylko niewielkiej pomocy, gdyż Polacy widzieli w Czechach głównie heretyków sprzeciwiających się Rzymowi, a nie współplemieńców – Słowian walczących z napierającymi Niemcami³⁰. Perwolf, jak żaden badacz do jego czasów, starał się ukazać związki husytów z całym słowiańskim światem, wielokrotnie przywołując korespondencję Jana Husa z Władysławem Jagiełłą i związki Hieronima z Pragi z Polakami i Rusinami, eksponował mocno tezę o ogólnosłowiańskim charakterze ruchu husyckiego³¹.

Twórczość Perwolfa dzisiaj oceniana jest niejednoznacznie. Czeski slawista Mikoš Weinhardt zalicza go do grona konserwatywnych słowianofilów. Inni badacze czescy, jak na przykład Frank Wollman i Andre Novak, widzieli w nim przedstawiciela Kollarowskiego panslawizmu³². Żyjący w czasach Perwolfa historyk, filolog i publicysta rosyjski Anton Budiłowicz nazywał go pisarzem czeskim³³. Znany rosyjski historyk kultury i literaturoznawca Aleksander Pypin uważał, że Perwolf należy zarówno do literatury czeskiej, jak i rosyjskiej³⁴.

Mimo czeskiego pochodzenia, co wcześniej zostało zasygnalizowane, Perwolf bardzo mocno identyfikował się z Rosją. Przyjęcie przez niego obywatelstwa rosyjskiego i prawosławia odczytane zostały jako akty szczególnej gorliwości i lojalności wobec samodzierżawia. Dziękując za podniesienie pensji ministrowi oświecenia publicznego, a był nim człowiek szczególnie nie lubiany, Dmitrij Tołstoj, Perwolf stwierdził: „Rosjaninem *de facto* jestem od dawna, a teraz zostałem Rosjaninem i *de iure*”³⁵.

Mimo wyraźnych prorosyjskich sympatii, Perwolf nie zapisał się jako bezmyślny rusofil, jakich na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim nie brakowało. Szacunek budziła jego erudycja, znakomita znajomość wielu źródeł dotyczących Słowiańszczyzny. W drugiej połowie XIX wieku należał do nielicznego grona slawistów, którzy swymi badaniami obejmowali całą Słowiańszczyznę. Obficie cytował literaturę ukazującą się nie tylko w krajach słowiańskich, ale także niemiecką i francuską. Zebrał ogromną ilość materiałów źródłowych, co w XIX wieku było rzadkością. Poza dawnymi słownikami, kronikami i rocznikami sięgał do literatury pięknej i folkloru. Pracował w bibliotekach i archiwach Warszawy, Petersburga, Moskwy, Krakowa, Lublina, Lwowa, Paryża, Wiednia, Zagrzebia, a także w niektórych bibliotekach prywatnych. Wydobył z nich wiele dokumentów i informacji, dzięki którym usiłował udowodnić istnienie ogólnosłowiańskiej świadomości i słowiańskiej polityki oraz potwierdzić teorię słowiańskiej jedności rzeczywistymi historycznymi faktami. Nie zawsze jednak mu się to udawało.

³⁰ I.I. Pervol'f, *Slavjane, ich vzaimnye otnošenija*, op.cit., t. I, s. 25; t. II, s. 26-27; t. III, část' 1, s. 41, 47-48.

³¹ L.P. Lapteva, *Russkaja istoriografija gusitskogo dviženija*, op.cit., s. 172 i n.

³² F. Wollman, *Kallárinv mesianismus*, (w:) *Slovanska vzájemnost*, Praha 1938; L.P. Lapteva, *Professor Varšavskogo universiteta I.I. Pervol'f*, op.cit., s. 76.

³³ A.S. Budilovič, *I.I. Pervol'f*, (w:) *Slavjanskoe obozrenie*, t. I, kn. 1, 1892, s. 90.

³⁴ A.N. Pypin, V. Spasovič, *Istorija slavjanskich literatur*, SPb 1881, t. 2, s. 994.

³⁵ L.P. Lapteva, *Professor Varšavskogo universiteta I.I. Pervol'f*, op.cit., s. 76.

W zakończeniu należałoby wspomnieć, że w czasie pracy w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim Perwolf miał kontakty z polskimi studentami tej uczelni. Na jego wykłady, mimo pewnych zawłości życiowych, uczęszczali również Polacy. Do uczniów Perwolta należeli: językoznawca, późniejszy profesor Uniwersytetu Kazańskiego Mikołaj Kruszewski, oraz znany historyk, bibliograf i archiwista Teodor Wierzbowski. Gdy zmarł, według kalendarza juliańskiego 21 grudnia 1891 roku, natomiast kalendarza gregoriańskiego 2 stycznia 1892 roku, nekrologi ukazały się również w polskojęzycznej prasie Królestwa Polskiego: „Gazecie Polskiej”, „Dzienniku Łódzkim”, „Kurierze Codziennym” i „Tygodniku Ilustrowanym”³⁶. Pochowany został na cmentarzu prawosławnym w Warszawie.

Dla wielu współczesnych badaczy polskich Józef Perwolf pozostaje autorem nieznanym. Z prac jego korzystają dzisiaj zaledwie nieliczni. Nieco obficie do dorobku Perwolta sięgali w Polsce Henryk Łowmiański³⁷ i Tadeusz Ulewicz³⁸. Ten ostatni nawet konstatował: „Pamiętamy, że nie cieszący się u nas marką najlepszą, choć wysoce zasłużony badawczo, panslawista czesko-rosyjski w Warszawie Józef Perwolf stwierdzał kategorycznie, iż żadna inna literatura wieków dawnych w Słowiańszczyźnie nie wykazywała tak licznych i tak mocnych akcentów świadomości słowiańskich jak właśnie polska”³⁹.

THE QUESTION OF UNITY AMONG SLAVONIC PEOPLE IN THE WORKS OF JOSEPH PERWOLF

Summary

Joseph Perwolf (1841-1891) represented Czech historiography in the period of national rebirth, although he was lecturing at the Russian Imperial University of Warsaw, created in 1869-1870 after the dissolution of the so-called School Superior. He has been the prominent expert in Slavic studies, whose scholarly interest covered the entire territory inhabited by the Slavic people. His main field of research was focused on the question of unity among Slavic nations in the Middle Ages and modern times. He claimed that the lack of this type of unity formed the main source of Slavic weakness and troubles, which brought subordination,

³⁶ „Gazeta Polska” 1892, s. 2 (Z miasta); „Dziennik Łódzki” nr 4, s. 3; „Kurier Codzienny” 1892, nr 4, s. 2; „Tygodnik Ilustrowany” 1892, nr 107, s. 47 (Nekrologia).

³⁷ Łędziców *Geografa Bawarskiego* lokalizował Perwolf w Wielkopolsce, nawiązując do nazwy grodu Łąd, Łądek. Patrz: H. Łowmiański, *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.*, Warszawa 1973, t. V, s. 428. Autor ten wykorzystał również fragmenty prac Perwolta dotyczących etymologii nazw plemion słowiańskich. Patrz także: *Początki Polski*, op.cit., t. II, Warszawa 1964, s. 20, 21, 49, 58 i n. (wg indeksu).

³⁸ T. Ulewicz, *Sarmacja. Studium z problematyki słowiańskiej XV i XVI wieku*, Kraków 1950; tenże, *Związki kulturalne i literackie Polski ze Słowiańszczyzną Południową w dobie humanizmu i renesansu (kilka uwag i propozycji)*, „Ruch Literacki” R. IV, Kraków lipiec-sierpień 1963, z. 4 (19).

³⁹ Tenże, *Konterfekt, sylwetki, cienie. Z dziejów filologii w Polsce*, Kraków 1997, s. 151.

collapse of Slavic states and the Germanization of their populations. He certainly represented the pro-Russian point of view, but also expressed sympathy towards the Polish people, writing about Polish culture with great respect, especially in the period of the Renaissance. The article deals with his life and academic achievements, promoting this rather unknown figure in Poland.

Translated by Rafał Witkowski